

Ricoeur, Paul. *Jakiego nowego etosu potrzebuje Europa?*. W: *Europa jutra*, red. Peter Kosłowski. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1994.

Vergebung. Philosophische Perspektiven auf ein Problemfeld der Ethik, red. Johannes Brachtendorf, Stephan Herzberg. Münster: Mentis Verlag, 2014.

Jarosław Horowski, *Wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, s. 430.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2016.015>

Doktor hab. Jarosław Horowski jest adiunktem na Wydziale Nauk Pedagogicznych UMK, redaktorem naukowym czasopisma „Paedagogia Christiana”. Jego dotychczasowy dorobek naukowy wpisuje się w obszar badań pedagogicznych, które zwykle są określane jako pedagogika filozoficzna, filozofia wychowania czy – ujmując szerzej – pedagogika ogólna. Jarosław Horowski zajmuje się szczególnie problematyką wychowania moralnego, a więc zagadnień z zakresu etyki pedagogicznej lub teorii wychowania moralnego. Ważnym i cennym dla teorii pedagogiki polem jego poszukiwań naukowych są tradycje polskiej myśli tomistycznej. Ukazuje aktualność tego nurtu myślenia w obliczu współczesnych problemów edukacyjnych. Podejmuje odważnie dialog takich dyscyplin jak: pedagogika, filozofia i teologia. W publikacjach naukowych uwzględnia więc podejście filozoficzne, pedagogiczne i teologiczne. Analiza jego dotychczasowego dorobku przekonuje, że jest dobrze przygotowany do tego typu niełatwej refleksji naukowej. Taki właśnie nurt poszukiwań odnajdziemy w recenzowanej tu pracy na temat wychowania moralnego według pedagogiki neotomistycznej.

Dla oceny wartości publikacji naukowej istotna jest odpowiedź na pytania: czy podjęto w niej konkretny problem badawczy? czy został on jasno określony? czy nakreślono czytelne cele, jakie dana praca sobie stawia? czy układ problematyki pracy jest adekwatny do podjętego problemu i nakreślonych celów? czy – wreszcie – została udzielona odpowiedź na główne pytanie (pytania) badawcze? czy nakreślono adekwatne do postawionego problemu badawczego metody badań? jak je zastosowano? Nadto jawi się pytanie o wartość pracy dla współczesnej refleksji naukowej.

Zacznijmy od oceny sposobu postawienia pytania badawczego, czyli problemu istotnego dla tej pracy. Odpowiedź znajdziemy w rozdziale I, któ-

ry ma charakter metodologicznego wprowadzenia w całość pracy. Jest to także próba narysowania kontekstu filozoficznego, w którym autor umieszcza problematykę pracy.

Określając filozoficzny kontekst refleksji nad wychowaniem moralnym, autor wskazuje, w jakich kierunkach przebiegają obecnie prowadzone w ramach filozofii wychowania badania nad tym procesem. Następnie określa przedmiot i cel badań. Stwierdza, że przedmiotem jest wychowanie moralne, natomiast pedagogiczna myśl neotomistyczna stanowi jedynie teoretyczne jego ujęcie, systematyzujące wyniki refleksji, prowadzonej według zasad wypracowanych przez św. Tomasza z Akwinu. Wyjaśnia nadto, kto stworzył neotomistyczną tradycję badań nad wychowaniem moralnym, jak również pisze o specyfice wiedzy uzyskiwanej w ramach filozofii wychowania i określa wynikający z owej specyfiki cel badań. Określa go następująco: „Celem pracy jest analiza rzeczywistości wychowania moralnego i przygotowanie fundamentu do badań, jakie podejmą osoby, zajmujące się pedagogiką filozoficzną i teorią wychowania”. Następnie, w ramach przygotowania do podjęcia badań, autor wskazał na kontrowersje związane z filozofią neotomistyczną, które odnoszą się przede wszystkim do dwóch jej cech: przedmiotowej perspektywy badań oraz teologicznych konotacji. Autor podkreślił, że żadna z nich nie deprecjonuje jednak wartości neotomizmu jako filozofii wychowania.

Ukazując podstawowe nurty współczesnych badań z zakresu filozofii wychowania oraz pedagogiki filozoficznej, autor wskazał na istotną lukę badawczą w tej dziedzinie: „(...) brak w jej dorobku monograficznego opracowania refleksji pedagogicznej, wykorzystującej jako fundament filozofię Tomasza z Akwinu. Tymczasem kierunek ten posiada licznych reprezentantów, zaliczanych do tzw. neotomizmu, i niemałe osiągnięcia w wyjaśnianiu i opisie rzeczywistości wychowania moralnego, jak również formułowania teorii wychowania na fundamencie zasad, wypracowanych przez średnio-wiecznego Filozofa”.

Zdaniem autora podstawowy problem badawczy tej pracy można ująć w następującym pytaniu: jak przebiega wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej? Przy czym analityczny charakter pytania wskazuje, że badania te prowadzone będą z perspektywy filozofii wychowania jako jednej z „nauk o wychowaniu”.

Autor nie zapomniał o charakterystyce literatury na temat problematyki będącej przedmiotem jego pracy. Precyzuje przedmiot oraz cel badań, uzasadnia sformułowanie tematu pracy, określa czasową cezurę swoich badań. Prezentuje metody badawcze, użyte w pracy (monograficzna, hermeneutycz-

na i fenomenologiczna), opisuje te metody, uzasadnia sensowność i celowość wykorzystania ich w pracy. Następnie syntetycznie nakreśla strukturę jej treści. Na koniec wprowadzenia krótko podkreśla, że „badania w myśl zasad Tomasza z Akwinu są niezbędne, aby poznać lepiej rzeczywistość wychowania”.

Podsumowując dokonania I rozdziału, który wprowadza w metodologiczne podstawy dysertacji, należy przyznać, że podjęto w pracy konkretny problem badawczy. Został jasno wyrażony, określono także przedmiot pracy, jej cele, a układ pracy jest adekwatny do podejmowanej problematyki i nakreślonych celów. W zakończeniu tej recenzji będziemy mogli podać, czy rzeczywiście została w pracy udzielona odpowiedź na postawiony problem badawczy oraz jaką wartość ma ta dysertacja dla współczesnej refleksji naukowej.

Nawiązując do struktury tej pracy, należy podać, że jest ona przejrzysta, logiczna; po rozdziale I – metodologicznym, czytelnik otrzymał trzy następne rozdziały, w których autor przedstawia istotne elementy badanej problematyki.

I tak w rozdziale II zaprezentowano historię neotomistycznej myśli pedagogicznej w Polsce. Jak słusznie podkreśla autor pracy, „myśl filozoficzna św. Tomasza z Akwinu jest niewątpliwie jedną z najbardziej wpływowych w kontekście historii filozofii europejskiej, a nawet światowej”. Rozwój neotomistycznej myśli pedagogicznej natomiast zapoczątkowany został w sytuacji rozdzwieniu między spekulacją filozoficzną a danymi uzyskiwanymi w kontekście wiary, jaki powstał na przełomie XVIII i XIX wieku. Skutkowało on w filozofii zarówno materializmem, jak i idealizmem (racjonalizmem), natomiast w życiu religijnym przynosił fideizm. Odrodzenie tomizmu związane było z poszukiwaniem teorii, która dałaby szansę dialogu między spekulacją filozoficzną a danymi uzyskiwanymi na drodze doświadczenia wiary. Prace nad odrodzeniem tomizmu zintensyfikowane zostały po ogłoszeniu przez Leona XIII encykliki *Aeterni Patris*. Wiele ośrodków akademickich w Europie podjęło wówczas badania nad filozofią Tomasza z Akwinu, połączone z próbami aplikacji jej do współczesnych dziedzin wiedzy. Na przełomie XIX i XX wieku także w Polsce podjęto studia tomistyczne, które zaowocowały między innymi powstaniem pedagogiki neotomistycznej.

Autor przypomina, że rozwój pedagogiki neotomistycznej pokrywa się z przemianami w rozumieniu samego tomizmu, stąd w swoich badaniach wyróżnia pedagogikę neotomizmu tradycyjnego, pedagogikę neotomizmu lowiańskiego, pedagogikę neotomizmu egzystencjalnego oraz pedagogikę neotomizmu transcendentnego. Początkowo pedagogika neotomistyczna

skupiała uwagę na cnotach moralnych, które rozumiane były jako przejaw doskonałości ludzkiej natury. Ich teorię sformułował dominikanin Jacek Woroniecki, przedstawiciel neotomizmu tradycyjnego, oraz jego uczniowie Andrzej Gmurowski oraz Feliks W. Bednarski.

Pedagogika neotomizmu lowiańskiego odnosiła się do podobnych zagadnień, jednak odróżnia ją od neotomizmu tradycyjnego otwartość na wykorzystanie wyników badań nauk przyrodniczych oraz myśli filozoficznej niezależnej od teorii tomistycznej. Jej przedstawicielami byli przede wszystkim Konstanty Michalski oraz jego uczeń, Aleksander Usowicz, jak również Kazimierz Kowalski i Piotr Chojnacki. Rozwój neotomizmu egzystencjalnego, którego prekursorem był Jacques Maritain, przyczynił się do powstania neotomistycznej pedagogiki egzystencjalnej. Do przymyślników Maritaina nawiązywali szczególnie wspomniany już Kazimierz Kowalski oraz Karol Górski. Próbę myślenia pedagogicznego w kategoriach charakterystycznych dla neotomizmu egzystencjalnego podjął również Mieczysław Gogacz. Jego ujęcie nazywane jest tu tomizmem konsekwentnym. Ostatnie z ujęć wychowania moralnego powstało w ramach neotomizmu transcendentnego – tak nazywane są próby dialogu między myślą tomistyczną a innymi kierunkami w filozofii. Fundament dla niej wyznaczyły antropologiczne badania Karola Wojtyły, który przyglądał się czynowi ludzkiemu, a w konsekwencji także człowiekowi, z perspektywy filozofii bytu oraz fenomenologii.

Rozdział III, kontynuując badania poprzedniego rozdziału, zawiera analizę refleksji pedagogicznej, podjętej przez głównych przedstawicieli poszczególnych nurtów charakteryzowanych wcześniej. Pedagogikę neotomizmu tradycyjnego reprezentują badania Jacka Woronieckiego. Znaczące dla poznania rzeczywistości wychowania moralnego okazały się zwłaszcza jego analizy aktu moralnego, czyli procesu podejmowania decyzji, w którym istotną rolę – obok rozumu – odgrywa wola oraz władze zmysłowe. Na fundamencie owych analiz Woroniecki zbudował teorię sprawności moralnych, czyli cnót. W swoich badaniach wskazał także na zależności między cnotami moralnymi i teologalnymi oraz omówił czynniki wspierające rozwój cnót, zarówno podmiotowe, jak i zewnętrzne względem podmiotu. Pedagogika neotomizmu lowiańskiego omówiona została na przykładzie badań Konstantego Michalskiego. Nie zbudował on całościowej koncepcji pedagogicznej, ale zajął się niezwykle interesującą kwestią cnoty heroicznej, a zwłaszcza możliwości jej powstania w naturze ludzkiej.

Kolejnym nurtem w neotomistycznych badaniach pedagogicznych był neotomizm egzystencjalny, wprowadzony na grunt polski dzięki tłumaczeniom prac Jacques'a Maritaina. Zawdzięczamy mu przybliżenie teorii osoby,

rozpatrywanej nie tylko w wymiarze statycznym, ale także w aspekcie dynamicznym – stawania się osobą. Maritain w trakcie swoich badań dochodzi do wniosku, że owo stawanie się osobą warunkowane jest dążeniem do Boga. W swoich pracach poświęcił także wiele uwagi rozwojowi intelektualnemu, którego zwieńczeniem jest osiągnięcie mądrości. Przedstawiciele tomizmu tradycyjnego oraz tomizmu lowiańskiego nie przypisywali rozwojowi intelektualnemu tak dużego znaczenia jak Maritain. Specyfika pedagogiki neotomizmu egzystencjalnego w jego wersji konsekwentnej omówiona została na przykładzie filozofii wychowania Mieczysława Gogacza.

Jako ostatnia analizie poddana została teoria antropologiczna i etyczna Karola Wojtyły ze względu na jej potencjał w wyjaśnianiu procesu wychowania moralnego. Badania Wojtyły są szczególnie ważne dla poznania podmiotowych uwarunkowań rozwoju moralnego, który dokonuje się przede wszystkim w momencie podejmowania decyzji moralnej, a w jej ramach decyzji o własnym osobowym spełnieniu.

Rozdział IV pracy Jarosława Horowskiego stanowi próbę syntezy osiągnięć pedagogiki neotomistycznej w zakresie poznania rzeczywistości wychowania moralnego. Rozdział otwiera prezentacja fundamentów pedagogiki neotomistycznej. Pokrótce charakteryzowane są w tej części osiągnięcia neotomizmu w refleksji nad człowiekiem (nad jego osobowym charakterem, jego naturą i jego relacjami), jego poznaniem oraz działaniem, jak również przybliżona została perspektywa etyczna pedagogiki neotomistycznej. Charakterystykę rozpoczyna autor od tomizmu egzystencjalnego, który w naturze człowieka zwraca uwagę na istnienie jako jej fundament. Następnie autor charakteryzuje osobowy wymiar bytu ludzkiego, ukazuje człowieka jako jedność psychofizyczną. Sporo miejsca poświęca omówieniu etyki tomistycznej, jest to bowiem problematyka ważna dla podstawowego problemu tej pracy.

W drugiej części rozdziału przedmiotem zainteresowania jest teleologia wychowania moralnego. Obejmuje poznanie rzeczywistości, stanowiące warunek realizacji w czynie przedmiotowego dobra, budowanie relacji z Bogiem. Relacja ta postrzegana jest przez neotomistów jako najlepiej motywująca wolę do wyboru dobra prawdziwego oraz budowania wolności, która osiągnana jest wraz z rozwojem cnót kardynalnych, wyrażających się w poddaniu władz pożądczych kierownictwu rozumu. Trzecia część czwartego rozdziału poświęcona została omówieniu czynników warunkujących rozwój moralny człowieka. Najpierw nieco uwagi poświęcono samemu podmiotowi i jego moralnemu czynowi. Następnie omówiono uwarunkowania rozwoju moralnego w rozwoju intelektualnym oraz w relacjach międzyosobowych, ja-

kie tworzy podmiot. Rozważania dopełnia refleksja nad wpływem na rozwój moralny człowieka relacji z Bogiem, znajdującej swój początek w wierze.

Można powiedzieć, że autor odpowiedział na podstawowe pytanie badawcze postawione we wprowadzeniu do pracy. Powtórzmy je tutaj: jak przebiega wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej? Można powiedzieć, że niewątpliwą zasługą autora tej pracy jest odważna próba odpowiedzi na pytanie ważne zarówno dla teorii, jak i praktyki pedagogicznej: czym jest wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej? Trud prezentacji podstawowych założeń pedagogiki neotomistycznej podjęty przez autora pracy jest bezcenny przede wszystkim dla pedagogiki chrześcijańskiej, w różnych jej wyznaniowych wersjach, a zwłaszcza dla pedagogiki katolickiej. O ile możemy mówić o odrodzeniu pedagogiki religijnej, należy przyznać, że sporo dokonało się już dla ukazania tak podstawowego źródła tej pedagogiki, jaką jest pedagogia biblijna, a szczególnie antropologia biblijna. Stanowczo jednak brak prac, które podejmowałyby bardziej zasadniczo zagadnienie podstaw pedagogiki inspirowanej chrześcijańską myślą filozoficzną, zwłaszcza tomizmem. Wiele mówi się, że tomizm ma niezaprzeczalne i ważne znaczenie dla chrześcijańskiej refleksji pedagogicznej, ciągle jednak brak prac, które podjęłyby się wejścia niejako w sam środek najważniejszych pytań z pola tej refleksji. Owoce takiego trudu są ważne także dla pojętej bardziej ogólnie pedagogiki religii, albowiem edukacyjny potencjał religii w rozwoju i wychowaniu człowieka jest ciągle zbyt rzadko prezentowany.

Jarosław Horowski odważnie wchodzi w istotne problemy pedagogiki inspirowanej neotomizmem, szczególnie podejmując trudny problem wychowania moralnego. Autor niniejszej pracy jest świadom bogactwa, jakie odnalazł w pismach przedstawicieli pedagogiki neotomistycznej, pogłębionej analizy rzeczywistości wychowania moralnego. Warto było podjąć trud penetracji poglądów przedstawicieli myśli pedagogicznej inspirowanej neotomizmem, niekiedy całkowicie zapoznanych. Ich odkrycie i przybliżenie jest bezcenne. Autor jest świadom, że bogactwo pokładów myśli pedagogiki neotomistycznej zaprasza do dalszych intensywnych badań. W zakończeniu swej pracy fachowo wskazuje na tereny ciągle domagające się twórczych penetracji tego bogactwa.

Można także powiedzieć, że autor osiągnął założone na wstępie cele swej pracy. Zamierzona analiza rzeczywistości wychowania moralnego została dokonana bardzo szczegółowo i zgodnie z prawidłami pracy naukowej. Może ona być także pomocna w badaniach tych pedagogów, którzy zechcą zajmować się pedagogiką filozoficzną i teorią wychowania.

Na koniec pewna uwaga, czy raczej życzenie pod adresem autora pracy. Pisze on, że odkrywanie pedagogicznej myśli inspirowanej tomizmem ma znaczenie nie tylko dla teorii pedagogicznej, ale i dla praktycznego wychowania. Autor jednak nie zamierzał zapuszczać się w szukanie odpowiedzi, na czym owo znaczenie miałyby polegać. A jest to problem bardzo ciekawy. Uważam, że to wyzwanie stoi przed autorem w dalszych jego twórczych poszukiwaniach.

Praca Jarosława Horowskiego jest bardzo ważnym dokonaniem w polu pedagogiki filozoficznej, potrzebna nie tylko na półkach bibliotek dla studentów i profesorów, ale także dla tych wszystkich, których interesuje pogłębiona refleksja o wychowaniu człowieka. Autorowi życzę dalszych, podobnie wartościowych i wybitnych publikacji w tak istotnym polu refleksji nad wychowaniem.

Jerzy Bagrowicz*

Urszula Wróblewska, *Działalność kulturalno-oświatowa Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok: TransHumana, 2015, s. 256; Urszula Wróblewska, *Karaimi wileńscy w okresie międzywojennym. Protokoły z posiedzeń organizacji karaimskich. Edycja źródeł*, Białystok: TransHumana, 2015, s. 226.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2016.016>

Historycy wychowania od wielu lat interesują się problematyką rozwoju oświaty mniejszości narodowych w Polsce okresu międzywojennego¹. Nie jest to przypadkowe, Druga Rzeczypospolita była bowiem państwem wielonarodowościowym, a członkowie mniejszości narodowych i etnicznych stanowili około 35% ogólnej liczby jej mieszkańców. Recenzowana publikacja przybliży działalność kulturalno-oświatową najmniej licznej mniejszości etnicznej w Polsce, jaką od kilku wieków stanowią Karaimi, sprowadzeni

---

* Ks. prof. zw. dr hab. Jerzy Bagrowicz jest emerytowanym profesorem pedagogiki i teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, założycielem i wieloletnim redaktorem czasopisma „Paedagogia Christiana”. Adres: ul Kościelna 8a, 87-800 Włocławek; e-mail: bagro@umk.pl.

¹ Klasyczną pracę w tym zakresie opublikował m.in. Stanisław Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968).